

Marijan Tršar

Načelen, a dobroten

Srečevanja s pisateljem Nartejem Velikonjo

Ob predstavitvi lanskih novih knjig Mohorjeve družbe sem v bežnem pogovoru s pisateljem akademikom Alojzom Rebulo omenil dogodek, ki se mi je zapisal v spomin na slovenskega, prav tako po rodu primorskega pisatelja Nartēja Velikonjo. Gospod Rebula pa je hotel vedeti, ali sem ga tudi kje zabeležil, zakaj, tako je menil, vsaj nekaj bi lahko prispeval k bolj pravičnemu gledanju na tega književnika, po vojni brez prave krivde kruto umorjenega. Če imate še kaj takšnih spominov, jih ne zamenarite, naj se po vseh zasramovanjih in obrekovanjih tega nesrečneža sliši tudi druga plat zvona, tako nekako me je spodbudil, naj zapišem te vrstice. Za širše razumevanje moram seči daleč nazaj, vse do tistega večera, ko me je po pobožnosti v Marijini kongregaciji pri sv. Jožefu poklical naš duhovni vodja pater Venčeslav Vrtovec. Pomignil je z roko proti gospe, ki mu je stala ob strani: »Vidiš, Marijan, to je gospa Velikonjeva, povedal sem ji za težave z zdravjem tvoje sestre, pripravljena jo je vzeti k njim na počitnice v Sori, da se okrepi na zdravem zraku. Tudi primerne družbe ji ne bo manjkalo, Velikonjevi imajo deset otrok!« se je nasmejano ozrl na gospo, ki mu je sproščeno prikimala. Bil sem brez besed, ne spomnim se, da bi se česa domislil, in se obema dostojno zahvalil. Doma sem večkrat ujel na uho zaskrbljeno šušljanje, kako

da je nekaj narobe z Mirinimi pljuči, da bi potrebovala predvsem spremembo mestnega okolja in če že ne v pravem zdravilišču, pa vsaj v klimatsko bolj zdravem bivanju na deželi. Tudi sam sem dve leti prej zavoljo pljučnih težav počitnice po prvi gimnaziji preživel na Rakitni, v zdravstvenem domu, ki so ga prav v te namene odprli tisto poletje. A žal se pri Miri to ni moglo ponoviti, družina bi morala sama plačati takšno okrevanje, na to pa ob nizki očetovi plači podpreglednika finančne kontrole niti pomisliti nismo mogli. Tako nam je ta plemenita ponudba dobesedno padla iz nebes. S tem se je začelo naše pa še posebej moje prijateljevanje z Velikonjevimi. Njihova najstarejša hčerka Mija je bila mojih let in celo sošolka v paralelnem razredu klasične gimnazije. Tudi Jože, drugi po vrsti, je bil klasič, samo leto za menoj, dobra prijatelja sva postala že naslednje poletje, ko sva bila na počitnice povabljeni oba sestro. Potem pa še vrsto naslednjih let, ne spomnim se natanko, do kdaj, če ne nemara kar do konca tridesetih let ... To so bile vsakič moje »naj« počitnice, saj bi si primernejše mladostne družbe ne mogel najti. Gostoljubni Velikonjevi so namreč vabili v Soro še vrsto fantov in deklet iz ljubljanskih družin, spomnim se dveh Grafenauerjevih fantov, dva ali kdaj s sestro tri Mehletove, dve dekleti in fanta Brajševih iz Zagreba pa

najbrž še koga, čigar obraz in ime sta mi zbledela v spominu. Zapomnil pa sem si, da nas je bilo kar čez dvajset, ko smo tiste počitnice v Retečah lezli na vlak za daljši izlet – celo železnica nam je dala popust kot šolskemu razredu; in zares smo bili videti kot šola na pohodu, ko smo se vzpenjali na Ratitovec v raztegnjeni, presledkasti koloni. Po nepisanem pravilu je sprevod vedno vodila gospa Velikonja, ki je z dvema, tremi mlajšimi hčerkami Zoro, Ančko ali Vankico nekako odmerjala ritem hoje, pravšen tako za mlajše kot za starejše. Sledile so ji pomešane gručice fantov in deklet v živem najstniškem klepetu, čisto na koncu pa po krajšem presledku gospod Velikonja s svojo neločljivo spremljevalko hčerko Zino. Ne vem več, kdaj prej ga je prizadela kap, pa se še ni znebil vseh posledic, neroden je ostal z eno roko pa teže hodil in si zato pomagal s palico. Za najmanjšo Lenčko smo izmenoma skrbeli večji fantje in jo nosili štiporamo. Dobro se spomnim, kako sem si jo domiselno namesto za vrat bolj sproščeno posadil za svoj hrbet na oprtnice na pol praznega nahrbtnika. Na takšne male rajže smo se odpravljali kar pogosto. Obšli smo vse bližnje hribe in griče od Tehovca do Lubnika nad Škofjo Loko. Včasih smo jih popestrili z nabiranjem gozdnih sadežev in gob, včasih pa z obiski bolj kulturnih ciljev, posebej starih srednjeveških cerkvic, ki se jih je kar nekaj zasejalo v škofjeloški okolici – od Gosteč, Suhe in Puštala do mogočnega Crngroba in Križne gore. Tako sem si že takrat prvič ogledoval te prisrčne spomenike naše starodavnosti, v katerih sem pozneje predihal dosti časa, ko sem za muzeje kopiral njihovo po več-

ni gotsko freskantsko slikarijo. V posebnem spominu so mi ostali naši obiski različnih kulturnih, pevskih in gledaliških prireditev, ki jih nismo smeli zamuditi. Med vsemi mi izstopa uprizoritev *Škofjeloškega pasijona*, ki je bil tisto leto prvikrat (ali vsaj po dolgem presledku, tega ne vem) spet »postavljen na oder«, menda po zamisli, v redakciji in režiji dr. Tineta Debeljaka. »Na oder«, pravim, čeravno so ga zaigrali na prostem, pred katerim poslopjem je to bilo, pa mi je ušlo iz spomina. Prišli smo že malce pozno in si zato morali utirati pot med množico zgodnejših gledalcev. Domislili smo se izvirne rešitve, da bi v takšni gneči ostali skupaj in se ne bi raztepli, posebno mlajši del naše odprave: najvišji med nami je hodil spredaj, tisti za njim pa mu je osvetljeval dvignjeno roko z žarkom iz baterije, da smo mu vsi zlahka sledili. Predstava je name napravila nepozaben vtis. Kako pristno doživlja mlada duša te – danes bi rekel, morebiti celo preveč amatersko – zaigrane odrske podobe, ko odpiše vse takšne in drugačne moteče nadrobnosti in podoživi literarno sporočilo v njegovem prvobitnem izrazu! Še zdaj me obide srh ob spominu na našo grešno pramater Evo, ki je odeta v dolgodlako živalsko kožo skesano kazala s prstom nase in gledalce opozarjala na svoj izvirni greh v starem škofjeloškem narečju: »O grišnik, le mene pagli!« Drugega gledališkega doživetja pa se spomnim predvsem po šegavem detajlu, vsekakor dosti bolj kot po romantični vsebini igre Ksaverja Meška *Za pravdo in srce*, ki so jo postavili na oder v Preski. Glavnemu igralcu, ki je svojo vlogo knežjega ljubimca odigral precej nerodno – seveda, so

nam šušljali za hrbtom, saj naj bi šel tisto jesen v lemenat – se je proti koncu prigodila še nezgoda: ko se je že poslovil od svoje ljube, mu je v rokah ostala kljuka vrat, ki so peljale z odra. Žal se ni znal znajti, kot se je bojda nekoč neki profesionalni odrski maček, ki je prisebno zasadil svoje ostro bodalo v duri in si tako pomagal na prosto, marveč je v obupanem besu butal ob nič kriva vrata, dokler mu ni končno nekdo za odrom z druge strani rešil te sitne zagate. Idej za zabavo in vsemogočih bistrih domislic nikoli ni manjkalo. So pa nas tudi doma znali kar koristno zaposliti, dekleta in fantje smo radi pomagali služkinji in kuharici Ančki, ki je bila pri toliko ustih prek glave obložena z delom. Stanovali smo v kaplaniji nad župniščem v Sori, fantje smo si poravnali svoje slamarice po tleh zgornjega nadstropja, dekleta in starši pa so spali v spodnjem. Naše otroštvo, ki je pri večini že krepko zakoračilo v najstništvo, se je izživljalo v bolj ali manj privlačnih igrah, polna pa nas je bila tudi vas in nič manj reka Sora. Kopali smo se, zganjali razposajene norčije, se šli stave – Radogost je denimo za stavo, brrr, fuj!, pogoltnil živega brenclja. Prav ta neugnani mladec, poznejši jezuitski pater, nas je zafrkantsko poučil, kako lahko ješ klobaso, tudi če je ne premoreš: ob vsakem grizljaju kruha samo povohaj strok česna pa si predstavljaš, da goltaš pravo pravcato pečeno. Fantje pa smo se kdaj lotevali tudi zahtevnejših podvigov. Narezali smo si kup ločja, ga vezali v snope in s temi oblikovali nekakšen čoln oz. splav. Bil je dovolj prostoren za dva od nas večjih, drugi pa so naju spremljali v teku po bregu reke, ko sva v zibajočem se plo-

vilu drsela proti Goričanam. Žal pa te mornarske dogodivščine nismo mogli ponoviti z naslednjo posadko, zakaj to nesrečno žejno ločje se je tako hitro napilo vode, da sva se morala s potapljačice se ladje reševati, še preden sva v daljavi zagledala goričanski jez. Z vaščani smo živeli v kar znosni slogi, nismo jim prizadejali prehudih težav ali celo pravcatih barabskih vragolij. Le neke kmetice se spomnim, kako nam je zagrozila s koso, ko smo si žepe nabasali z jabolki, odpadlimi z njenega drevja v travo. Samo pomislite, kako po krivici se nam je zdelo, saj nabiranje sadežev po tleh – po vseh nepisanih pravilih odraslih in mulcev – niti še za pošteno rabutanje ne velja! Kako pa je naš mladi srboriti živžav doživljal in prenašal gospod župnik – možak mogočne postave, ki je že sama po sebi vzbujala strahospoštovanje – zagotovo ne bom uganil nikoli. Sodim le, da nam je kazal še kar prijazen obraz predvsem iz spoštovanja do gospoda Velikonje in njegove žene – ta je bila nečakinja tedaj že preminulega knezoškofa Bonaventure Jegliča. Toda na uho nam je kdaj zašlo tudi privoščljivo šušljanje po vasi, da strogi duhovni pastir med svoje večerne molitve med našimi počitnicami vedno dodaja še posebno prošnjo: »Kuge, vojske, lakote – in Velikonjevih otrok – reši me, o Gospod!« V posebno lepem spominu so mi ostali večeri v kuhinji, kjer smo obedovali in večerjali. Siti in željni lagodnega poslušanja smo se zgrnili okoli pisatelja, ki nam je kot iz rokava natresal vseh vrst napete dogodivščine pa še rajši zabavne, humorne zgodbe – prav takrat je bil sredi pisanja svoje zadnje knjige »balzakovsko okroglih zgodb«. Ob popoldne-

vih, ko zavoljo dežja nismo mogli na potep ali daljše izlete, smo se prepuščali domačim igricam od človeka, ne jezi se in črnega Petra do šaha in taroka, ki smo ga imeli posebej radi. Ni manjkal tudi čistih improvizacij, denimo kosanja, kdo bo prej spravil v smeh sotekmovalca. Narte Velikonja je bil pravi mojster za celo rešto tako neverjetnih in smešnih grimas, da se niti najbolj zaprisežene resnobe niso mogli vzdržati, da ne bi prvi prasnili v krohot. Ti prelepi počitniški spomini se, kot reče, ne, nehajo že v letih pred vojno, še naprej pa je zdržalo moje prijateljevanje z Jožetom. Večkrat sva se srečevala, najrajši pri njih doma, nasproti šentpetrske cerkve. Izmenjavala sva si poštne znamke, a nikoli mi ni zaupal, da se zanima tudi za likovno ustvarjanje, dokler me ni nekega dne presenetil v Kremžarjevem krožku, kamor sem kot slikar *in spe* zahajal že nekaj let. Če pa me spomin ne vara, je bil Jože tudi v naši skupini, ko smo šli mladi risarji na povabilo akademskega slikarja Božidarja Jakca v njegov atelje – tam je naše začetniško znanje preskusil z risanjem svoje matere po Kalinovem mavčnem portretu. Zakaj in kdaj je Jože potem prenehal risati, ga nisem vprašal nikoli, čeprav sva se kar pogosto srečevala in obiskovala. Končevalo se je tretje leto vojne, bilo je že po italijanski kapitulaciji, pod nemško zasedbo. Gospod Velikonja je postal predsednik Zimske pomoči in je vse svoje moči posvetil tej dobrodelni organizaciji, ki je mnogim Slovincem pomagala iz najhujše stiske. Prišel sem na obisk k Jožetu in v sobi

pozdravil gospoda Velikonjo, ob katerem je sedel njegov tajnik. Z Jožetom sva v enem kotu pregledovala in zamenjavala znamke, pa hočeš nočeš prisluhnila njunemu pogovoru. Tajnik je poročal, po kakšnih merilih so se odločali, kdo naj dobi socialno pomoč in kdo je odklonjen. »Kaj naj s tole družino?« je hotel vedeti uradnik. »Zakaj pa gre, ali niso potrebni?« – »O, so, veliki reveži so – a kar dva sinova imajo pri partizanih.« »Če so potrebni, naj dobijo pomoč kot vsi reveži!« je odločil predsednik Zimske pomoči. Tak je bil Narte Velikonja, odločen in načelen, ko je branil svoje prepričanje in idejo, a človeški in odprtega srca, ko je bilo treba pomagati ubogim, ne glede na njihovo barvo! Pustega popoldneva nekaj mesecev pozneje, že ob zahajanju leta štiriinštiridesetega, sva se z Jožetom zapletla z njim v pogovor, kaj misli o vojni in naši prihodnosti. Zresnjeno je odmajal z glavo, se zazrl v naju z žalostjo v očeh: »Menda je tako usojeno, vesta, komunizem bo zmagal! Vi mladi se boste umaknili v tujino, mi stari pa bomo ostali doma in dajali pričevanje za Kristusa Kralja!« Ta njegova napoved me je nemalo presenetila, nekoliko tudi zavoljo njene nerodne formulacije iz ust takšnega mojstra slovenske besede. Z Jožetom sva se razočarana spogledala in mu takrat nisva mogla verjeti. Pozneje pa sem uvidel in na svoji koži doživel preroško uresničitev njegove napovedi. V vsem, tudi v njenem drugem delu – Narte Velikonja je res do zadnjega diha izpričeval svojo neomajno vero v Kristusa!